

Věda, antropologie a predikce

Leopold Pospíšil

Úvod

Pozdě odpoledne v roce 1955 přivedli jednoho starce kmene *Ijaaj Kapauku* jeho dva synové do mého domu v Itodě, na písčité přilehlé k rozsáhlým močálům, které pokrývají údolí Kamu centrální Vrchoviny západní Nové Guineje. Starý Kapauku Papuánc se doslechl o mém pobytu a mém zájmu o obřady, právo, náboženství, kouzla a vztahy mezi místními lidmi. Na rozdíl od mých mladých spoluobčanů, kteří obvykle přicházeli ze zvědavosti, aby uviděli prvního bílého člověka, nebo dostali některé výrobky západní civilizace, zajímal se tento stařec o něco jiného. Po několika zdvořilých frázích, a poté co přijal trochu jídla, přešel bez okolků k důvodu své návštěvy. Řekl mi, že už je starý, že brzy zemře, ale než přijde jeho čas, že by rád znal odpověď na některé důležité otázky. Jeho první otázky šly přímo k věci: „Jak je možné, že běloch, který je tak obratný ve výrobě letadel, šatů, nástrojů ... je zároveň tak prostoduchý a nelogický ve svých náboženských představách? Proč by se měl Bůh podobat člověku? Jak může běloch mluvit o Boží všemohoucnosti, tvrdit, že vše co se na světě děje, je výrazem Boží vůle a zároveň věřit v hřích a věčné zatracení lidí, kteří zjevně nedělali nic jiného, než plnili jeho vůli?“¹

Jeho otázky a zájem o problémy myšlení a kulturu bělochů byly svou povahou hluboce antropologické. Onoho odpoledne v Itodě se vyměnily sociální role aktérů: kapaukovský „etnograf“ kladl otázky americkému „informátorovi“. Zatímco moderní antropologie je relativně mladou vědou „západní civilizace“, jsou antropologické zájmy člověka univerzální a objevují se v okamžiku kdy se skupiny lidí setkávají s jinými skupinami hovořícími odlišnými jazyky, praktikujícími odlišný způsob života či vyznačujícími se odlišným fyzickým vzhledem. Etnografické poznatky jsou obsažené již v literatuře staré Mezopotámie, Řecka, Říma a Číny. Člověk, který se seznámil se svým žitým prostředím, obrátil svou pozornost „na sebe“. Předkládaná studie je pokusem postihnout podstatu antropologie jako vědy prezentující systematizovanou verzi lidských zájmů o sebe sama, vědy, která může na základě svých poznatků předvídat lidské chování, vědy, která se významně odlišuje od ostatních tzv. sociálních věd.

Východiska

Pro pochopení mého tvrzení je nutné si uvědomit, co je podstatou vědy, a čím se věda liší od ostatních „produktů“ lidského myšlení, jakými jsou „teoretické“ humanitní a sociální disciplíny (religionistika, filozofie apod.). Tento rozdíl, tak důležitý pro pochopení podstaty skutečné, empirické vědy, není akceptován v řadě evropských zemí, v nichž je termín věda (*Wissenschaft*) užíván jak pro označení skutečné vědy („vědy přírodní“), tak pro disciplíny zabývajícími se teoretickým studiem různých systémů lidského myšlení („vědy humanitní“). Koncepce vědy (*Science*) požaduje, aby se disciplína, která aspiruje na vědu, zabývala soustavným studiem souborů faktů (jevů) vztahujících se k danému problému. Zkoumaný problém musí být analyzován empirickou metodou s tendencí dosáhnout zobecnění nazýva-

1 Archiv autora, Nová Guinea-Itoda 1955.

ného vědeckým zákonem. Každá vědecká disciplína musí být empirická, musí být založena na faktech analyzovaných empirickou metodou za účelem generalizace.

Fakta jsou výsledky smyslového vnímání vnější reality. Jsou to obrazy, které v našem smyslovém poznání vytvořily vnější objekty a procesy. Jejich existence a vlastnosti jsou našemu mozku sdělovány našimi smysly (zrakem, hmatem, sluchem, chutí a čichem). I. Kant nazývá tato fakta *Phänomene*.² Pro I. Kanta jsou fakta vnější jevy (*Ding an sich*) modifikované našimi smysly a vstupujícími do našeho vědomí. Studium těchto faktů se zabývá pravá věda. Čisté ideje nepodložené smyslovou verifikací nejsou předmětem vědeckého zkoumání. Ideje: dobro, zlo, krása, bozi patří do sféry filozofie, náboženství a nikoli vědy. Víra člověka v Boha a jeho náboženské představy lze považovat za fakty, ale podstata Boha a jeho existence do sféry vědeckých faktů nepatří a proto nejsou předmětem vědeckého výzkumu. Rovněž hodnocení (dobrý, zlý, hezký atd.) nejsou – samy o sobě – fakty, ale fakty se stávají jestliže tato hodnocení někdo použije. Věda nehodnotí – zůstává čistě empirickou. Vyjadřují-li antropologové hodnotící soudy, pak hovoří jako filozofové a ne jako vědci.

V pojednání o faktech je třeba objasnit rozdíly mezi fakty, koncepty a termíny. Fakta definujeme jako „jednotky skutečnosti o níž nás informují naše smysly“. Na rozdíl od faktů koncepty existují mimo naše smysly. Obvykle vystupují v podobě kategorií jevů. Např. červená je v soustavě barev úsekem barevného spektra a vymezení tohoto úseku je subjektivní. Ohraničení spektra nelze považovat za fakt, protože různí lidé mohou mít různé koncepty červené barvy a umísťovat kategorie červené na různá místa spektra barev. Koncept „červené“ je tudíž kategorií jednotlivých jevů červené. Ke kategorii jevů se přiřazuje termín (pojem), který vystupuje v podobě slova pro sdělování. Definovat slovo znamená odhalit šíři jevů na spektru, které jsou slovem „červená“ pokryty. Jinými slovy to znamená stanovit meze příslušné kategorie. Tato identifikace se nazývá významem slova. Protože se slovo užívá k dorozumívání, měla by inteligentní a vzdělaná osoba být schopna definovat každé slovo, které používá. Posluchačům jde totiž především o významy (koncepty) a ne o jejich slovní „nálepky“. Jestliže použijí slova *kultura* nebo *právo*, měl bych být schopen svým posluchačům vysvětlit, co těmito slovy míním. Je nesprávné operovat pojmy s poukazem na to, že jsou (mohou být) definovány různými způsoby. Pro posluchače by měly být směrodatné moje definice, moje významy, které připisují slovům, jichž v přednášce užívám. Jinak nemá naše komunikace smysl a je planým „tlacháním“. Vztah mezi koncepty, fakty a slovy lze ilustrovat např. na „židli“. Samotné slovo „židle“ je termínem pro koncept „jakékoliv židle“, tedy typ nábytku s určitými charakteristickými rysy (kritérii). Jednotlivé (specifické) kusy tohoto nábytku jsou pak fakty; tedy „tato židle“ je faktem.

Vědecká podstata

Empirismus, tj. kontrola vnímání našimi smysly, je hlavní složkou vědecké metody. Věda vznikla odlukou od filozofie, jako odnož spočívající exkluzivně na empirismu. Od filozofie se v zásadě liší tím, že neusiluje o ospravedlnění svých poznatků, ale zaměřuje se na analýzu

2 KANT, I. *Critique of Pure Reason*, Riga 1788.

faktů a na jejím základě vytváří relevantní abstrakce a generalizace.³ V tzv. „předvědeckém“ období hledali lidé odpověď na naléhavé otázky týkající se způsobu života a kultury společnosti intuitivně a vysvětlovali je „logickými“ argumenty. Tuto „tradici“ narušil toskánský astronom a fyzik G. Galilei. Jeho experimentální činnost je obecně považována za důležitý doplněk spisů anglického vědce, historika a politika F. Bacona, zakladatele empirismu a tvůrce nové vědecké metody.⁴ První průkopníci vědeckého výkladu reality kladli důraz na „tvrdá“ fakta vymezující hranice teoriím, filozofickým, náboženským a jiným spekulacím. Slavný teoretik vědy A. Einstein v tomto smyslu prohlásil, že imaginace je sice dobrá, ale musí být podložena solidními a kriticky analyzovanými fakty. Tzv. „čistou logiku“, považoval za nejspolehlivější cestu k omylům.⁵

Věda prověřuje své objevy a teorie dvojím způsobem: nezaujatým pozorováním a komparací abstrakcí jevů obsažených v různých druzích lidské zkušenosti. Empirické kontrole je podrobeno jak získávání faktů, tak testování hypotéz a teorií. Vědecké hypotézy a teorie musí být logicky konsistentní, musí odpovídat zkoumaným údajům, problémům a stávajícímu vědeckému poznání a musí být empiricky testovatelné (jejich správnost musí být objektivně přezkoušena).

Konstrukce teorií a hypotéz probíhá na základě dvou logických postupů: dedukce a indukce. Deduktivní metoda postupuje od obecného ke specifickému, od univerzální premisy (generalizace) k individuálním závěrům. Tato metoda, používaná badateli od raného novověku (deduktivní metafyzický scholastický racionalismus), je dnes považována za nevědeckou. Induktivní metoda se po nástupu empiricismu stala základem vědeckého poznávání a postupuje od specifického (konkrétních empirických údajů) k obecným závěrům (generalizaci). V současné době není deduktivní postup založený na empirických základech považován za antagonistický k metodě induktivní. Je přípustný za předpokladu, že závěry dosažené jeho aplikací je možné empiricky testovat. Tak např. z Einsteinovy deduktivní teorie relativity byly postupně odvozovány (a ověřovány) četné teoremy. Jejich správnost dodnes potvrzuje validitu Einsteinova objevu.⁶

K dalším požadavkům vědeckého studia patří schopnost vyvozování závěrů (generalizace, formulování vědeckých zákonů), na jejichž základě je možné předvídat. Vědec (antropolog) musí své závěry empiricky (induktivně či deduktivně) ověřovat. Ve řadě vědních disciplín proces ověřování probíhá v laboratořích; na hypoteticky položené otázky nám dá odpověď experiment. Také antropologové zabývající se analýzou hmotných artefaktů lidské podstaty, činnosti či jazyka mají své „laboratoře“ obdobné laboratořím exaktních vědců. Situace antropologů je ovšem odlišná. Studium způsobu života a kultury různých společenství představuje nekonečný řetěz pokusů, které je třeba adekvátně analyzovat. Aby mohl antropolog žádat

3 WHITEHEAD, A. N. *Science and the Modern World*, New York 1953.

4 BACON, F. *Nové organon*, Praha 1990.

5 „Pure logic is the safest way to go wrong with confidence”. (EINSTEIN, A. *Reader's Digest*, 1978, July 1.)

6 Einsteinova deduktivně koncipovaná teorie byla vědeckými kruhy plně akceptována po empiricky prověřeném teoremu – při zatmění slunce bylo vidět hvězdu, která se nacházela v zákrytu „zatmělého“ slunce. Fotony paprsků „skryté“ hvězdy se následkem přitažlivosti slunce „ohnuly“ a „skrytá“ hvězda se stala pro lidské oko „viditelnou“.

údaje získat, musí se doslova „ponořit“ do života studované společnosti. Musí zaujmout roli zúčastněného pozorovatele, hovořit jazykem zkoumaných lidí, podílet se na jejich životě, radostech, žalu, úspěších i zklamáních. Tak to vyžadoval a ve svém výzkumu praktikoval již na počátku 20. století slavný antropolog polského původu B. Malinowski.⁷ Při této zúčastněné participaci je třeba, aby se antropolog emociálně odpoutal od studované společnosti a mohl tak objektivně zaznamenat a vyhodnotit údaje, které shromáždil. Při studiu „cizích“ společenství je nezbytné, aby badatel ovládal jazyk svých informátorů. Používat při komunikaci tlumočnicka, či hovořit *lingua franca* je zcela nedostatečné. Znalost jazyka zkoumané společnosti ovšem nestačí a výzkumník si musí informace doplnit pozorováním (poznámkami, audiovizuálními záznamy apod.). Validitu získaných poznatků je třeba prověřit prostřednictvím kontrolních rozhovorů odhalujících sociálně-psychologickou stránku informátorů (subjekt je požádán, aby bez přemýšlení, spontánně odpovídal na otázky, které mu tazatel klade). Prostřednictvím empirického experimentu můžeme získat data, která jsou obtížně dostupná a zároveň získat inspiraci pro další výzkumy.

Při výzkumu Kapauků mě – mimo jiné – zajímaly otázky spojené s jejich pověřivostí. V rozsáhlých bažinách údolí Kamu vedla stezka, na které stál starý strom s obrovskou korunou. Podle představ mých informátorů⁸ ve stromě sídlila ženská bytost (vodní duch *Madou*), která měla na svědomí nešťastníky utonulé v bažině. Rozhodl jsem si prověřit „míru“ jejich obav z nadpřirozené bytosti na základě experimentu. V noci jsem se vydal k „zakletému“ stromu a čekal jsem u něj na okamžik, kdy se kolem něj budou vracet mladíci-Kapauků z taneční zábavy domů. Když jsem je slyšel přicházet, vylezl jsem na strom a schoval se v jeho hustých větvích. Svítal měsíc, suchým rákosím šelestil větřík, nad bažinou se valila mlha a žáby příšerně skřehotaly. Když přišli chlapci ke stromu, zatřepal jsem větvemi a začal jsem „strašidelně“ houkat. Reakce mladíků však byla zcela nečekaná. Namísto toho, aby se třásli hrůzou, zvedli hlavy a zvolali: „naita mijo uwii“⁹. Zahanbeně jsem slezl dolů a tázal se smějících se chlapců po příčině jejich chování. Dostalo se mi vysvětlení, že zlý duch nehouká (hú-hú), ale piští (iii-iii). Můj experiment tehdy skončil rozporuplně. O míře strachu mladých Kapauků z nadpřirozené bytosti jsem se sice nedověděl nic, ale za to jsem zjistil, že duše Kapauků nehoukají, ale piští.

Vědecké studium způsobu života a kultury různých společenství směřuje k jednomu cíli: na základě vědecky platných zobecnění (generalizací) formulovat „vědecké zákony“. Vědecké studium je založeno na předpokladu, dle kterého můžeme svět chápat jako projevy obecných principů determinovaných řádem přírody. Úkolem vědce působící v oblasti přírodních i společenských věd je tyto principy odkrývat a na základě jejich generalizace předvídat.

Věda, filozofie a náboženství

Věda studuje fakta empirickou metodou s cílem jejich generalizace (formulování vědeckých zákonů). Výše uvedenou charakteristiku musí splňovat každý obor, aby mohl být považován

7 MALINOWSKI, B. *Argonauts of the Western Pacific*, New York 1961.

8 Chlapci Kapauku, které jsem „adoptoval“, mi sdělovali, že se třesou hrůzou, když mají projít kolem tohoto stromu.

9 „Táto, slez dolů!“.

za vědecký. V tomto smyslu není filozofie vědou, protože se zabývá nejen empirickými daty, ale rovněž systémy stojícími mimo jejich okruh (morální a estetická hodnocení, metafyzika, tzv. čistá logika apod.). Filozofie navíc nepovažuje empirickou verifikaci za jediný a nezbytný prostředek k dosažení objektivní pravdy a připouští, že ke generalizaci lze dospět také na základě formálních logických postupů. Rovněž religionistika, obdobně jako filozofie, nezkoumá výhradně objektivní fakta, ale také teoretické koncepty (Bůh, duše, zázrak, nebe, peklo, posmrtný život, atd.). Mimoto neoperuje racionálními argumenty, ale posvátnými texty a výroky zástupců různých náboženských denominací (šamanů, kněží apod.). Shrnutí: věda se opírá o empirická data, filozofie o rozum a náboženství o city. Člověk může být vědcem, filozofem a věřícím, ale pouze vzdělaný a moudrý člověk tyto tři přístupy k realitě života nesměšuje, ale rozlišuje.

Společenské vědy získávají své poznatky také z historie, kterou rovněž nemůžeme považovat za přísně vědeckou disciplínu. Ačkoliv pracuje s fakty a při jejich analýze používá empirickou metodu, je partikulárním oborem, který neusiluje o generalizaci faktů a formulování objektivních zákonů (nezabývá se příčinami změn objektivních faktů). Rovněž teoretické disciplíny, např. matematiku, nelze zahrnout do systému věd. Akademik zabývající se tzv. „čistou“, abstraktní matematikou totiž nepracuje s objektivními fakty, ale s čísly. Je jistým paradoxem, že navzdory tomuto „handicapu“, se matematika stala „páteří“ vědecké metody a její význam je pro analýzu empirických faktů nepominutelný. I když je v pedagogické systematice řazena mezi „přírodní vědy“, striktně posuzováno – mezi vědy nepatří.

Antropologie a sociální vědy

Sociální vědy jsou kvalitativně odlišné od věd přírodních a vědecká data, kterými operují jsou vědeckými *sui generis*; nesplňují požadavek přísné exaktnosti a objektivnosti. Sociální vědci se při svých analýzách neopírají o tzv. „tvrdé“ zákony přírodních věd a jejich schopnosti adekvátních předpovědí jsou tudíž omezeny. Nižší stupeň „vědeckosti“ sociálních věd je dán především tím, že primárně vycházejí pouze z potenciálu tzv. západní civilizace. Je třeba zdůraznit, že ona „západní kultura“ je pouze jednou z mnoha civilizací a tendence aplikovat výsledky jejího studia na celé lidstvo jsou neopodstatněné. Absurdita takového přístupu je zřejmá, jestliže jej srovnáme s obdobným přístupem badatele z oblasti přírodních věd.¹⁰ Další omezení společenských věd spočívá v jejich specializační oborové partikulárnosti. Společenská vědci totiž nestudují „západní kulturu“ jako celek, ale věnují se zkoumání pouze jejich částí. Jiný předmět studia mají ekonomové, politologové, sociologové, psychologové atd.¹¹ Je přitom nepochybné, že ekonomika souvisí s politikou, strukturou společnosti, s psychikou lidí, atd. Při segmentaci společenských věd není divu, že ekonomové nedokázali předvídat dnešní hospodářskou krizi, ačkoli její paralely s hospodářskou krizí z 30. let 20. století jsou více než zřejmé (zadlužování, nevhodné nakládání s „veřejnými“ financemi, přebujelá administrativa, nesmyslná rétorika politiků a jejich empiricky nezdůvodnitelné pokusy o ná-

10 Jestliže by zoolog studující (pouze) způsob života žab vztáhl výsledky svých bádání na všechna zvířata, dospěl by k mylnému závěru, že všechna zvířata kvákají a skáčou.

11 Zůstaneme-li u srovnání se zoologem, je to obdobné, kdyby se zabýval pouze studiem zadních končetin žab bez přihlídnutím k jejich tělům.

pravu chyb). Ekonomové spravující hospodářství „západní civilizace“ by měli raději studovat dějiny „západního hospodářství“ než provádět pochybné analýzy pohybu akcií na burzách.

Relevantní odpovědi na naléhavé otázky současné doby může poskytnout pouze klasická, empirická sociální antropologie studující všechny kultury (kmenové i civilizované) v jejich celku, v souhrnu jejich částí (ekonomiky, politiky, sociologie, biologie, psychologie, atd.) a kontextu (geologie, meteorologie, ekologie, genetiky, atd.). Na neúnosnost partikulárnosti sociálních věd upozornil – mimo jiné – i významný německý myslitel J. W. von Goethe, když prohlásil „Kdo nezná cizí řeč, nezná ani svou vlastní“.¹² V parafrázi jeho slov můžeme prohlásit: „Kdo nezná cizí kultury, nezná ani svou vlastní“. Také významný sociální antropolog B. Malinowski ve své publikaci *Argonauts of Western Pacific* na toto téma sděluje: „Etnolog, který studuje pouze náboženství, technologii, nebo sociální organizaci, a vymezí si tak arbitrární pole svého studia, je ve své práci vážně handicapován.“¹³

Řada badatelů z oblasti sociálních věd soudí, že lidské vztahy nelze zobecňovat pro jejich složitost, komplikovanost a nepředvídatelnost. Na základě letité výzkumné činnosti jsem dospěl k poznání, že se lidé (více či méně) chovají na základě obecně platných principů. Z toho vyplývá, že lidské chování lze předvídat; kdyby tomu tak nebylo, společnost by nemohla existovat. Na počátku své „antropologické kariéry“ jsem při výzkumu Kapauku Papuánů Nové Guineje objevil principy klasifikace „paralelních a křížených bratranců“ v terminologické soustavě irokézského typu, které se odlišovaly od obecně platných systémů příbuzenství. Zmíněné principy však nebyly jedinečné, neboť přibližně ve stejné době doložil F. G. Lounsbury obdobný příbuzenský princip u indiánů kmene Seneca v Americe.

Intenzivní longitudiální a komplexní výzkum způsobu života a kultury Kapauku Papuánů mi umožnil nejen důkladně poznat strukturu jejich společnosti, ale také – na základě internalizační metody¹⁴ – předpovědět radikální změny v systému jejich rezidence a vznik dvou exogamních skupin (*moieties*) založených na příbuzenských vztazích. Když jsem – s časovým odstupem čtyř let – navštívil Kapauku Papuány znovu, byl jsem překvapen, jak se moje předpověď vyplnila.¹⁵ Zástupce holandské koloniální administrativy jsem – na základě výsledků svých výzkumů – upozornil, že trestat provinilé Kapauku Papuány vězení je pro jejich kulturu nepřijatelné. Žalářování delikventů však bylo bohužel zrušeno až po domorodém povstání v roce 1956, ve kterém zahynulo přes sto lidí.

Při svém výzkumu zemědělského hospodaření v Tyrolsku jsem zjistil, že v dobách evropské ekonomické prosperity se místní hospodáři věnují především chovu dobytka, protože se jim pěstování obilnin nevyplácí. Naproti tomu v obdobích krize se jim obilnářství rentuje více než extenzivní chov dobytka. Změny ve způsobu zemědělského hospodaření však nelze provést

12 GOETHE, J. W. *Maximen und Reflektionen*, München 2006.

13 MALINOWSKI, B. *Argonauts of the Western Pacific*, New York 1961, p. 11.

14 Internalizace je proces, během kterého si jedinec internalizuje (osvojuje) objektivní svět, aby byl schopný přežít v lidské společnosti. K procesu internalizace dochází v období socializace, kdy se z lidského jedince stává sociální a kulturní bytost.

15 POSPISIL, L. Social Change and Primitive Law: Consequences of a Papuan Legal Case, *American Anthropologist*, 60, 1958, 5, pp. 832–837; *ibid.* Papuan Social Structure: Rejoinder to Leach, *American Anthropologist*, 62, 1960, 4, pp. 690–691.

okamžitě a zachování jisté regionální hospodářské „soběstačnosti“ by bylo výhodnější, než totální závislost na světových trzích. Studium tyrolské zemědělské ekonomiky prokázalo, že hospodářská transformace drobných rolníků probíhá snadněji, než větších hospodářských komplexů dotovaných státem.

Problémy sociálních věd

Jedním ze základních problémů sociálních věd je etnocentrismus, který spočívá v nazírání a interpretaci „cizích“ kultur pojmy a kategoriemi kultury badatele, bez ohledu na to, zda je lze na studovanou společnost aplikovat. Etnocentrismus můžeme demonstrovat na vnímání člověka, který byl celý život internován v místnosti, v níž měl veškerý inventář červenou barvu. Vzhledem k tomu, že tento jedinec jiné barvy nepoznal, není je schopen pochopit, ani když mu ji někdo popíše. Nechápe ovšem ani barvu červenou, protože její „pochopení“ předpokládá znalost celého spektra barev. Obdobně je tomu i při studiu kultury. Seznámit se „pouze“ s jedinou kulturou znamená nepoznat kulturu žádnou. Pouze studium „všech“ kultur umožní badateli poznat „celé“ kulturní bohatství a učinit z něj člověka s objektivním světovým názorem. Vzhledem k tomu, že se většina sociálních věd (kromě antropologie) zabývá pouze „západní kulturou“, nejsou schopny této kultuře porozumět, dílčí poznatky získané jejím studiem generalizovat a na základě poznání obecně platných principů předvídat její vývoj.¹⁶ Etnocentristický přístup se snaží využít konceptů „vlastní“ kultury při zkoumání kultury „cizí“. Tento přístup je ovšem chybný. K analýze „cizích“ kultur nám může posloužit pouze soubor analytických konceptů získaných abstrakcí (generalizací) výsledků pozorování několika kultur.¹⁷

Další omezení sociálních věd představuje citová angažovanost badatelů. Jestliže člověk studuje vlastní kulturu je při jejím posuzování (vědomě i nevědomě) ovlivněn kulturním suicentriem, politickým přesvědčením, náboženskou orientací atd. Dobrý badatel by měl při studiu kultury své osobní předsudky eliminovat, třebaže je to často velmi obtížné. Tak např. při výzkumu sociálních společenství praktikujících polygamii se výzkumník přicházející z prostředí „monogamní západní kultury“ musí zbavit předsudků, dle kterých jsou polygamní vztahy „nemravné, ponižující, citově prázdné a nepřirozené“.¹⁸

Překonávání morálních a estetických klišé je základním požadavkem vědecky orientované antropologie, ale prosazování tohoto pravidla může být v praxi velmi obtížné. Většina tzv. „západních“ antropologů např. nemůže překonat odpor ke kanibalismu a výsledky jejich analýz zmíněného kulturního jevu tudíž nemohou být adekvátní. Ale i v tomto poněkud „extrémním“ případě lze negativní propozici překonat. Příkladem eliminace negativního

16 DURKHEIM, E. *The Division of Labor in Society*, New York 1964.

17 BOHANNAN, P. *Social Anthropology*, New York 1963, pp. 2–14.

18 U Kapauků polygamní vztahy akceptují nejen muži, ale i ženy. Pod pohrůzkou rozvodu nutí své muže, aby uzavírali svazky s dalšími ženami. Více žen v domácnosti Kapauků totiž znamená jejich menší zátěž při domácích pracích a více volného času k účasti na tradičních slavnostech (taneční zábavy a slavnosti). Monogamní svazek ženy považují za formu sociálního vykořisťování manželky.

stanoviska ke kanibalismu může být výzkum holandského antropologa G. P. Zegwaarda.¹⁹ Jeho objektivní deskripce a analýza zkoumaného jevů jsou – z vědeckého hlediska – skvělé. Čtenář je v publikaci detailně seznámen s „kulinářským“ postupem při dranzírování, úpravě, servírování lidského masa; je přímo šokován, když zjistí, že autorem textu je katolický kněz (Františkán), jehož úkolem bylo „vymýtit“ u Papuánů kanibalismus a „obrátit“ je na křesťanskou víru. Jaký to skvělý výkon ve „službách“ vědy.

Oborová segmentace, etnocentrismus a suicentrismus představují nepochybně vážná omezení pro vědecký výzkum. Neméně devastujícím nepřítelem rozvoje vědeckého myšlení a poznávání jsou tzv. „-ismy“. Nekritická přejímání idejí filozofů a politických „proroků“ a slepá víra v neomylnost jejich „-ismů“ (nacismus, fašismus, komunismus, marxismus, kapitalismus, postmodernismus atd.) učinila z těchto původně originálních myšlenkových směrů – netolerantní „náboženství“. Tvůrci těchto idejí jsou považováni za „svaté“, jejich obrazy se nosí v pompézních průvodech a k jejich hrobům putují političtí a quasi-vědečtí nohsledi. „Nevěřící“, kteří se odmítli přimknout k filozofickým a politickým doktrínám jsou považováni za „kacíře“ (diverzanty, reakcionáře, úchylkáře atd.) a jako s „kacíři“ je s nimi také nakládáno. Vědecká antropologie by měla vychovávat nezávislé myslitele a nikoli polo-vzdělané nevědomé učedníky.²⁰

Věda je ve své podstatě nedemokratická. Jedinec (např. A. Einstein, G. Galilei, A. Wegener atd.) může mít pravdu, zatímco jeho vědečtí kolegové se mohou mýlit. Největším nepřítelem vědy je konformismus akceptující názor většiny. „Velcí“ muži a ženy v historii vědy byli nezávislými mysliteli a nikoli „mentálními otroky“ opakujícími „věčně platné“ teorie „svatých“ teoretiků. Nezávislé myšlení je základním předpokladem každého vědce.

Problémy sociálních quasi-vědců

Obdobně jako v případě přírodních věd, tak se i sociální vědy střetávají s učením sociálních quasi-vědců (proroků, filozofů, humanistů ad.), kteří nejsou primárně orientováni vědecky. Považovat jejich texty ze vědecké by bylo návratem do období středověku, ve kterém nebyl činěn rozdíl mezi alchymisty a chemiky, či astrology a astronomy. Je paradoxní, že v oblasti společenských věd stále působí jedinci, kteří o sobě prohlašují, že je nezajímají fakta, ale pouze teorie²¹ a jiní (K. Marx, A. Hitler, Mao Ce-tung ad.), kteří do vědy vnášejí politiku a snaží se z ní učinit nástroj k prosazení svých „-ismů“. Následovníci těchto „falešných proroků“ dokazují „vědeckou“ pravdu svých mistrů zpravidla pomocí selektivně a účelově shromážděných faktů a argumentů. Fakta a teorie, které jsou v rozporu s učením jejich „mentorů“, přitom záměrně opomíjí. Pravděpodobně ještě dlouho potrvá, než se společenské vědy vypořádají s nevědeckými směry obdobně jako vědy přírodní (např. oddělením alchymie od chemie).

19 ZEGWAARD, G. A. *Headhunting Practices of the Asmat of Netherlands New Guinea*, VAYDA, A. P. (ed.) *Peoples and Cultures of the Pacific*, New York 1968.

20 Můj starý moudrý profesor češtiny a latiny na gymnasiu v Olomouci nám jednou řekl: „Myšlenkový proud v lidské společnosti je jako řeka. Po proudu plave bahno, ale proti proudu jen stříbrné ryby. A já chci, aby z vás vyrostli ty ryby a ne to bahno“.

21 LEACH, E. R. *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*, London 1954.

Je smutné, že do kategorie sociálních „quasi-vědců“ musíme zařadit i některé antropology, jejichž věhlas je šířen neobjektivními médii a submisivními akademiky. K smutně proslulým antropologům tohoto druhu náleží např. Margaret Mead, která bez znalosti jazyka zkoumaného společenství a na základě krátkodobého výzkumu publikovala informace o Papuánech.²² Její odborná nekompetentnost a povrchní výzkum se zákonitě projevil v některých prezentovaných závěrech.²³ Obdobných závažných prohřešků proti etice vědeckého výzkumu se dopustili rovněž E. Leach²⁴ a C. Lévi-Strauss²⁵. Také řada současných mladých antropologů se vyhýbá obtížím, které představuje studium jazyků exotických společenství, raději se věnuje studiu „vlastní“ kultury a zůstává v zajetí nevědeckého etnocentrismu.

Problém nedostatečného a krátkodobého výzkumu

Sociální vědci často pracují s pochybnými daty, které jsou výsledkem nedostatečného a krátkodobého výzkumu.²⁶ Mnozí mladí antropologové neznají cizí jazyky. V rámci studia na univerzitách sice studenti musí prokázat znalost cizího jazyka, ale jejich jazykové kompetence se prověřují pouze na základě četby a překladu textu z cizího jazyka. Tento způsob výuky cizích jazyků je nedostatečný a u studentů nevybuduje schopnost učit se cizím jazykům. Znalost jazyka zkoumaného kulturního společenství je pro antropologa nezbytným předpokladem pro poznání a pochopení jeho kultury. Během krátkodobého výzkumu se ovšem jazyk studovaného společenství nikdo důkladně nenaučí. Pro získání adekvátních a relevantních výsledků výzkumu je rovněž zapotřebí trávit v terénu několik let. Současná koncepce postgraduálního studia antropologie na univerzitách sledující především kvantitativní ukazatele (přípravu velkého počtu postgraduálních studentů v krátkém časovém období) je zhoubná. Krátkodobé povrchní terénní výzkumy přinášejí nejen zkreslené výsledky, ale „produkují“ rovněž nekvalitní výzkumníky.

Pravým „požehnaním“ pro kamufláž povrchních a nedostatečných výsledků výzkumu jsou durkheimovské a marxistické teze sociálního a ekonomického determinismu, které pomíjejí význam individuí a v duchu determinismu vysvětlují společenské změny jako výsledek činnosti jakýchsi amorfních společenských sil. Tento přístup k výzkumu je navíc velmi pohodlný a eliminuje potřebu systematické dokumentace způsobu života konkrétních studovaných jednotlivců. V této souvislosti je vhodné upozornit, že – ve srovnání s některými moderními antropology – jsou vědecky mnohem důvěryhodnější odborníci, zkoumající v terénu (důkladně a dlouhodobě) způsob života a chování primátů.

22 MEAD, M. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, New York 1935; FREEMAN, D. *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*, Cambridge – Massachusetts 1983.

23 Tak např. muže kmene *Tchambuli* (Chanbree), známé válečníky a kanibaly, vylíčila jako jemné, mírné a umělecky nadané lidi.

24 LEACH, E. R. *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*, London 1954.

25 LÉVI-STRAUSS, C. *Structural Anthropology*, New York 1963.

26 COWLE, J. B. *Assessment of Mental Health in an Australian Aboriginal Community by Short-Term Psychiatric Team Methods, Cruel, Poor, and Brutal Nations*, Honolulu 1972; GEERTZ, C. *The Cerebral Savage: On the Work of Lévi-Strauss*, *Encounter*, 28, 1967, pp. 25–32.

Terminologické problémy

Vědečtí antropologové musí při výzkumu rovněž řešit otázky terminologie, která by měla být přesná, adekvátní zkoumané problematice. V praxi se setkáváme s případy, že má určité slovo několik významů. Např. slovo *zákon* může vystupovat v podobě regule užívané právníky, může vystupovat v podobě písemně nekodifikované etické formy, nebo v podobě zobecnění, vědeckého zákona s prediktivní hodnotou. Význam slov může mít v různých jazycích různou podobu. Tak např. angličtina – na rozdíl od jiných jazyků²⁷ – nerozlišuje mezi *zákonem* a *právkem* a oba pojmy vyjadřuje slovem *law*.²⁸ Obdobně slovo *socializace* je v politické ekonomii používáno pro označení řízení podniků státem, zatímco v psychologii pro označení procesu během něhož si dítě osvojuje normy a hodnoty příslušného kulturního společenství. Vzhledem k výše uvedeným okolnostem je třeba, aby antropolog vždy přesně specifikoval význam terminologie, kterou v textu používá. Výklad termínů nesmí být ponechán na čtenářích, aby nedošlo k nedorozumění.

Vědec a predikující sociální věda

Data se kterými pracují sociální vědy nejsou kvalitativně odlišná od dat, kterými operují vědy přírodní. Sociální vědy jsou tedy schopny vědecké predikce lidského chování. Jestliže tomu v praxi nedochází, netkví to v povaze sociálních věd, ale v neadekvátních postojích sociálních vědců pracujících s nedostatečnými daty. Ukazuje se, že ani perfektní vybavení počítači a aplikace složitých matematických formulí neumožnily našim ekonomům předpovědět dnešní hospodářskou krizi, odhadnout její průběh a postihnout vývoj světové ekonomiky v budoucnosti. Legitimní je pouze ta věda, která je nejen schopna předpovědět následky určitých jevů, vývoje a chování lidí, ale také formulovat programy, na jejichž základě by bylo možné dosáhnout žádoucích společenských výsledků. Na sociální vědce by měly být kladeny stejné požadavky jako na odborníky působící v oblasti věd přírodních.

Sociální vědci, a tedy i antropologové, musí být striktně empiričtí a vědečtí. Musí odmítat pochybné důkazy, neadekvátní generalizace a vágní, nepřesné formulace. Každý autor z oblasti společenských věd by měl své myšlenky formulovat jasně a přesně, aby neumožnil rozdílné (protikladné) interpretace svých textů.²⁹ Vědec se musí snažit o potlačení etnocentrismu, morální a citové předpojatosti. Musí být nezávislým myslitelem, nesmí propadnout módním proudům myšlení a kráčet v zástupu nohsledů propagujících teorie nejrůznějších -ismů. Vědec by měl být principiální a nikoli pragmatický. Neměl by se obávat útoků veřejnosti a své práce založené na empirických faktech by měl publikovat a hájit. Historie západní kultury dokazuje, že řada nových, významných a empiricky doložených myšlenek byla na počátku považována za kontroverzní.³⁰ Je paradoxní, že proti géniům vědy vystupovali nejen představitelé moci

27 Např. latina: *ius* a *lex*, čeština: *právo* a *zákon*, němčina: *Recht* a *Gesetz* atd.

28 POSPÍŠIL, L. "Law" equals "ius" and "lex": The Major Problem of Anglo-Saxon Theories of Law, *Studia Ethnologica Pragensia*, 2012, 2, pp. 13–20.

29 Pro příklady „přesných“ a „nepřesných“ prací lze odkázat na studie A. Einsteina a K. Marxe.

30 G. Galilei byl pro heliocentrickou teorii žalářován a G. Bruno upálen; G. S. Ohm ztratil po formulování teorie elektromagnetismu postavení na univerzitě, aby byl posléze za tento vědecký počín vyznamenán Copleyovou medailí Královské vědecké společnosti v Londýně.

(církve a politikové), ale zejména jejich „vědečtí“ kolegové. Výsledky bádání německého klimatologa, geofyzika A. L. Wegenera (autora teorie o posunu zemských kontinentů /ker/) se zpočátku setkaly s nepochopením a byly doceněny až po jeho úmrtí v roce 1930.³¹ Obdobný „osud“ potkal i Ch. R. Darvina. Za svou evoluční teorii by napadán a v dobové publicistice karikován v podobě „opice“.³² Sovětský botanik N. I. Vavilov, stoupenec „mendelovského“ pojetí genetiky, musel své vědecké práce bránit proti kvazivědeckým teoriím představitelů „oficiální“ vědy I. V. Mičurina a T. D. Lysenka.³³ V oblasti právních věd musel svou empirickou teorii práva hájit proti mocným odpůrcům z církevních, politických i právnických kruhů také významný představitel francouzského osvícenství Ch. L. Montesquieu.³⁴ Osočování nezůstal ušetřen ani A. Einstein. Na velkém shromáždění fyziků v Kolíně nad Rýnem musel čelit ostré kritice a nevybíravým útokům. Je správné, že se nedal od své cesty k objektivní vědecké pravdě odradit. Věděl, že vědecká pravda není demokratická, že ji může objevit jedinec, navzdory svým učeným kolegům. Tak tomu v historii vědy ostatně bylo (a je) velmi často.

SCIENCE, ANTHROPOLOGY, PREDICTION

Science is a systematic study of facts (phenomena) pertaining to a specific problem, which analyzed by empirical method in order to arrive at a generalization (scientific law). Consequently a scientific discipline has to be solidly based upon facts and use of empirical method. The generalization serves for application in the future (for prediction). That the social sciences, except for classical comparative anthropology, cannot predict, is not the fault of specific nature of social data. Social data, precisely empirically determined, are not “sui generis”, but they are as objective as data of the natural sciences. That the social sciences cannot predict is the result of poor, non-empirical research, lacking the rigor and exactitude required from natural sciences. And certainly “pure logic is the safest way to go wrong with confidence” (A. Einstein).

-
- 31 Zveřejněné výsledky považovali představitelé britské, kanadské a americké vědy zpočátku za „špatný žert“.
- 32 Významným podnětem pro pojetí evoluce byla pozorování uskutečněná v průběhu cesty kolem světa v letech 1831–1836 na lodi „Beagle“.
- 33 Stoupeneci teorie hybridizace snažící se dokázat, že vlivem vnějších podmínek lze změnit genotyp rostlin.
- 34 MONTESQUIEU, Ch. L. *De L'Esprit de Lois*, Edinburgh 1748; STARR, J. – COLLIER, J. F. *History and Power in the Study of Law*, Ithaca – London 1989.

VĚDECKÝ REDAKTOR / SCIENTIFIC EDITOR

Miloš Tomandl

REDAKČNÍ RADA / EDITORIAL BOARD

František Vrhel (Ústav etnologie FF UK, Praha) – předseda / Chair

Gábor Barna (Néprajzi Kulturalis Antropológiai Tanszék ST, Szeged), Marta Botíková (Katedra etnologie a kultúrnej antropológie FiF UK, Bratislava), Dušan Deák (Katedra etnologie a mimoeurópskych štúdií FF UCM, Trnava), Eugeniusz Kłosek (Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej UW, Wrocław), Zbigniew Libera (Instytut etnologii i antropologii kulturowej UJ, Kraków), Rajko Muršič (Oddelek za etnologijo i kulturno antropologijo UL, Ljubljana), Wojciech Olszewski (Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej UMK, Toruń), Antoaneta Olteanu (Catedra de limba și literatura rusă, UB, București), Jan Pargač (Ústav etnologie FF UK, Praha), Zdeněk Salzmann (Northern Arizona University, Flagstaff), Dietrich Scholze-Šoita (Serbski institut/Sorbisches Institut, Budyšin / Bautzen), Zdeněk Uherek (Etnologický ústav AV ČR, Praha), Miroslav Válka (Ústav evropské etnologie FF MU, Brno), Jerzy Sławomir Wasilewski (Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UW, Warszawa)

Redakce / Editorial office:

Miloš Tomandl – vedoucí / Chief

Adéla Kupská, Michal Náhlovský, Aleš Smrčka, Eva Stodolová, Daniel Veith

Adresa /Address:

Ústav etnologie FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1 (etnologie@ff.cuni.cz)

Za obsah příspěvku a jazykovou správnost odpovídá autor

Objednávky vyřizuje / Subscriptions:

Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1 (edice@ff.cuni.cz)

Vydává / Published by:

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, nám. Jana Palacha 2, Praha 1

Tisk / Print: Powerprint

Grafická úprava a sazba / Cover & Typo: 2GD typo*graphic

© Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2013

ISSN 1803-9812